

Kindi Felsefesinde Cevher Kavramı

Enver Uysal

Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

euysal@uludag.edu.tr

Özet

Cevher, felsefenin önemli kavramlarından biridir. Öz, zât, mahiyet anlamında kullanılan bu kavram, varlık açısından bir şeyin özünü, hakikatini ve ne olduğunu gösterir. Bu makale Kindi'nin cevher anlayışını incelemeyi amaçlamaktadır. Ona göre cevher, müstakil varlığı olan, kendi başına varlığını sürdürebilen, varlığını devam ettirmede başka bir şeye ihtiyaç duymayan, birtakım niteliklerle nitelenen, oluş ve bozuluşa tâbî olmayan şeydir. Kindi'nin cevher anlayışında zaman zaman Platoncu, zaman zaman da Aristocu yaklaşımın etkilerini görmek mümkündür.

Abstract

The Concept of "Substance" in al-Kindi's Philosophy

Substance is an important term of philosophy. The term which is used in the meaning of existence, essence, entity and personality, ontologically means essence, reality, and nature of something. This article aims to examine al-Kindi's reception of substance. To him, substance is a self-existing thing which maintains its existence on its own and does not require anything else to continue its existence. It is also a thing with some features which does not accept generation and corruption. In al-Kindi's

view of substance, it may, sometimes, be seen Aristotle's or Plato's influence.

Anahtar Kelimeler: Kindî, Cevher, Araz, Öz, Varlık.

Key Words: al-Kindi, Substance, Accident, Essence, Existence.

Giriş

Bu makale, Kindî'nin cevher anlayışını ve onun bu kavrama yüklediği anlamları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Önce cevher kavramının sözlük anlamı ve farklı bilim alanlarındaki kullanımına değinilecek, sonra kısaca Platon ve Aristo'nun cevher anlayışı üzerinde durulacak, daha sonra da Kindî'nin bu kavrama ilişkin düşünceleri ile bu kavramı farklı kullanımları belirlenmeye çalışılacaktır.

Cevher Kavramı Üzerine Birkaç Söz

Cevher, kendisi olmadan bir şeyin var olamayacağı, her ne ise "o" olamayacağı şeydir. O, başka her şeyin, varoluşu bakımından kendisine bağlı olduğu, fakat kendisinin varoluşu açısından başka bir şeye ihtiyaç duymadığı varlıktır. Birtakım özelliklere sahip olan, belli bir ilişki içinde bulunan, fakat kendisi bir özellik ve ilişki olmayan, niteliklerinin değişimi boyunca var olmaya devam eden kalıcı varlıktır. Bir şeyin gerçek özü, kendisi olmadığı takdirde, bir şeyin "o şey" olamayıp başka bir şey olduğu şeydir. Bu durumda cevher, bir şeyi belirleyen, tanımlayan, "o şey" yapan özsel niteliktir.¹

Cevher, fizik, mantık ve felsefede farklı anlamlar ifade eder. Fizikte cevher "cisim" demektir. Bu cevher üç anlamda kullanılır: Biri heyûlâ (madde), diğeri sûret, üçüncüsü ise bu ikisinin bileşiminden meydana gelen, bildiğimiz üç boyutlu cisim. Zaten cisim bütünüyle fiziğin konusudur.

Mantıkta ise on kategoriden ilkinin cevher teşkil eder. Bu cevherin anlamı, "kendisi başkasına yüklem olmaz, başkası ona yüklem olur" demektir. Başka bir deyişle kendisi daima konu (mevzû) olur ve üzerine başkası yüklenir.²

Mantıksal anlamda da cevher, özü ile kaim olan şeydir. Varlığını devam ettirmek için başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Meselâ taş, niteliklerinden ayrı olarak kendi başına bir cevherdir. Onun rengi, şekli, ağırlığı vb. arazlarıdır. Çeşitli taşlarda bu nitelikler farklı

¹ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1996, s.507; Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1988, s.179.

² Atay, Hüseyin, *İbn Sînâ'da Varlık Nazariyesi*, Ankara 1983, s.107.

oldukları halde, hepsinde ortak olan bir şey vardır ki, o da onun taş olmasıdır. İşte bu taşı "taş" yapan, onun cevheridir.

Cevher, azalıp çoğalmaya elverişli değildir. Daha az insan, daha çok insan ya da daha az taş, daha çok taş olamaz.³

Felsefede ise cevher; öz, zât, mahiyet anlamında kullanılan bir kavramdır. Bu anlamda cevher, varlık açısından bir şeyin özünü, hakikatini ve onun ne olduğunu gösterir. Varlık açısından cevher, sadece varlığıyla ilgili, kendi başına varlığını sürdürebilen, müstakil varlığı olan şeydir. Varlığını sürdürmede başkasına muhtaç değildir. Bu cevherin madde ile bir ilişkisi yoktur.⁴

Cevherlerin karşıtları bulunmaz. İnsanın, taşın, atın karşıtları yoktur. Fakat cevherler karşıtları kabul ederler. Soğuk olan, bir değişimle sıcak olabilir. Siyah bir şey, beyaz olabilir. Ama bu değişimlerde cevher, hep aynı kalır.⁵

Bazı lügatçiler Arapçada "açık ve alenî oldu" anlamındaki "cehera" kökünden geldiğini söylemesine rağmen, yaygın kanaat, cevher kavramının Farsça asıllı "gevher" kökünden geldiği doğrudur. Gevher; değerli madenî taş demektir. Bu kelime Farsçadan Arapçaya "cevher" şeklinde geçmiştir. Paul Kraus'un iddiasına göre "cevher" kavramı Arapça metinlere ilk defa Cündişapur okulu aracılığıyla girmiştir. Ancak daha titiz araştırmalar, bu kavramın Abdullah b. Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne* çevirisi ile onun çağdaşı ve arkadaşı olan Abdülhamîd el-Kâtib'in risâlelerinde de kullanılmış olmasına dayanarak, Cündişapur ile ilişkilendirilmesinin doğru olmayacağını ifade eder. Tercümeler döneminde Arapçaya çevrilen felsefe metinleriyle bu kavramın kullanımının zamanla yaygınlaştığını görürüz. Nitekim bu kavramı, Astat tarafından çevrilen Aristo'nun *Metafizik*'inde, Abdü'l-Mesih İbn Nâima el-Hımsî tarafından çevrilen ve yanlışlıkla Aristo'ya nispet edilen *Esolocyia (Theologia)*'da da bulmak mümkündür. Bu iki mütercim; Astat ve el-Hımsî'nin ise, Yunancası iyi olmayan Kindî ile beraber çalıştıkları; bazı Yunanca eserleri Kindî için Arapçaya çevirdikleri ve onların Arapçaya çevirdiği eserleri Kindî'nin gözden geçirip düzeltmeler yaptığı bilinmektedir.⁶

³ Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s.26-27.

⁴ Atay, H., *a.g.e.*, s.107.

⁵ Öner, N., *a.g.e.*, s.27.

⁶ Bkz. Seyf, Antuvan, *Mustalahâtü'l-Feylesof el-Kindî*, Menşûrât el-Câmia el-Benâniyye, Beyrut 2003, c.I, s.355; Kennedy-Day, Kiki, *Books of Definition in Islamic Philosophy*, Routledge, London 2003, s.23.

Platon ve Aristo'da Cevher Kavramı

Cevher kavramı farklı filozoflarda farklı anlamlarda kullanılmıştır. Hatta aynı filozofta bu kavrama farklı anlamlar yüklendiğini görmek de mümkündür. Biz burada iki sistem filozofu olan Platon ile Aristoteles'in, ama Kindi'nin cevher anlayışı üzerindeki etkisi bakımından, özellikle de Aristoteles'in cevher anlayışını kısaca dile getirmekte yarar görüyoruz:

Platon diyaloglarda cevher (ousia) kavramına farklı anlamlar yükler. Cevher bazen yokluğun zıddı olan "varoluş" anlamında kullanılır⁷ ve duyulur şeylerin varoluşuna uygulanır.⁸ *Phaidon* ve *Phaidros*'da ise Aristo'cu kullanıma yakın olarak "öz" anlamında kullanılır.⁹

Genel anlamda ifade etmek gerekirse, Platon'da cevher, şeylerin var oluşunun ilk nedeni olan, şeylere düzen ve anlaşılabilirlik kazandıran, onları bizim için anlaşılır hale getiren şeydir. Buna göre cevher, her nesne sınıfında mevcut olan tümel form ya da ideadır; şeyleri başka şeylerden farklı kılan ve onları her ne ise o şey yapan özsel doğa ya da varlıktır.¹⁰

Aristoteles'te ise gerçekten var olan, Platon'da olduğu gibi tümeller değil, bireyler, "şu" diye gösterebileceğimiz belirli bir doğaya sahip olan varlıklardır. Bunlar, Aristoteles'in mantıkla ilgili eserlerinde sözünü ettiği nitelik, nicelik, ilişki ve yer gibi kategorilerin, temel nitelik ya da yüklemelerin kendilerine yüklenebildiği öznelerdir. İşte Aristoteles, kendisine tüm kategorilerin yüklendiği bu özneye "cevher" adını verir. Bu durumda, Aristoteles'te var olmak belirli türden bir cevher olmaktır. Ona göre, bir şey, kendi tikel niteliklerinin toplamından her zaman daha fazla bir şeydir. Başka bir deyişle, niteliklerin gerisinde, niteliklere temel olan, nitelikler için bir dayanak olma işlevi gören bir şey vardır. O halde bir cevher, yani belirli bir doğası olan bir şey, bir yandan niteliklerin, öte yandan da bu niteliklerin gerisinde bulunan bir dayanağın birleşiminden meydana gelir. Buna göre, cevher bir madde ve bir formdan oluşur. Aristoteles her ne kadar madde ile formu birbirinden ayırsa da, bizim, doğada hiçbir zaman maddeden yoksun bir formla da, formdan yoksun bir madde ile de karşılaşmadığımızı belirtmeye özen gösterir. Ona göre, var olan her şey somut bir birey olarak var olur ve

⁷ Bkz. Platon, *Theaitetos* 185c, 219b (Çev. Macit Gökberk), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

⁸ Bkz. Platon, *Theaitetos* 186b; *Philebos* 26d (Çev. Sabri Esat Siyavuşgil), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.

⁹ Bkz. Platon, *Phaidon* 65d (Çev. Suut K. Yetkin, Hamdi R. Atademir), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989; *Phaidros* 245e (Çev. Hamdi Akverdi), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990.

¹⁰ Cevizci, A., *a.g.e.*, s.507.

her şey madde ile formun bir birliği olarak ortaya çıkar. O halde cevher, form ve maddeden meydana gelen bileşik bir varlıktır. Bundan dolayı Aristoteles'te, Platon'da olduğu gibi, ayrı formlardan, duyusal dünyanın dışında olan bir idealar dünyasından söz etmek mümkün değildir. Form, ayrı bir yerde değil de, bu duyusal dünyada ve tözün bileşenlerinden biri olarak vardır.¹¹

Aristoteles'e göre cevher, toprak, su ve ateş gibi basit cisimlerle, genel olarak bütün cisimlere, hayvanlara ve Tanrısal varlıklara, onlardan meydana gelen şeylere ve onların parçalarına verilen addır. Bunların cevher olarak adlandırılmalarının nedeni, onların bir öznenin yüklemi olmamaları, aksine diğer her şeyin onların yüklemeleri olmasıdır. Aristoteles, bu anlamdaki cevherlere *Organon*'da "ilk cevherler" adını vermektedir.¹²

Aristoteles için bir başka anlamda cevher, bir yükleme bağlı olmayan nesnelere var oluşlarındaki iç nedendir. Örneğin hayvan için "ruh", bu anlamda cevherdir.

Her varlık hakkında "o nedir?" sorusuna cevap veren her şeyin "cevher" olduğunu ifade eden Aristoteles, cevher kavramının iki anlamını özellikle vurgular:

a) Cevher, hiçbir konuya bağlı olmayan en son konu, en son dayanak ve başka hiçbir şeyin yüklemi yapılamayan şeydir.

b) Bir şeye delâlet ettiği halde, varlıktan ayrılabilen (ondan ayrı olarak düşünülebilen) şeydir. Her varlığın formu bu anlamda cevherdir.¹³

Aristoteles ayrıca cevher kavramını varlık kavramı ile özdeş saymakta, asıl varlığın cevher olduğunu ifade etmektedir. Ona göre varlık farklı anlamlara gelmekle birlikte, asıl anlamında var olan bir şey, "bir şeyi o şey yapan şey", yani onun cevherini ifade eden şeydir. Çünkü herhangi bir şeyin hangi nitelikte olduğunu söylediğimizde, onun iyi veya kötü olduğunu söyleriz; onun örneğin "insan" olduğunu söylemeyiz. Ama onun ne olduğu sorulduğunda, onun beyaz, sıcak ya da uzun olduğunu söylemeyiz. İnsan olduğunu söyleriz. Beyazlık, sıcaklık ya da uzunluk gibi şeylerin hiçbirinin ne doğal olarak kendi kendine yeten bir varlığı vardır, ne de bunların cevherden ayrılması mümkündür. Bu durumda Aristoteles, varlık kategorileri arasında cevherin ilk olduğunu savunur ve diğer dokuz

¹¹ Aynı eser, s.507-508.

¹² Aristoteles, *Organon I (Kategoriyalar)*, *Organon IV (İkinci Analitikler)*, (Çev. Hamdi R. Atademir), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.

¹³ Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, 1017b 10-25 (Çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1985; Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yayınları, İstanbul 2004, s.275-276.

katégorinin, cevherden bağımsız bulunamadıkları için gerçek varlık olamayacaklarını söyler. O halde ona göre diğer kategorilerden her biri, bu kategoriden dolayı vardır. Böyle olduğu için, asıl anlamında varlık ya da mutlak anlamda varlık, ancak cevher olabilir.¹⁴

Aristoteles, cevherin diğer kategorileri sadece varlık yönünden değil, tanım, bilgi ve zaman bakımından da öncelediğini dile getirir; diğer kategorilerden hiçbiri bağımsız olarak var olamazken, cevher kendi başına, bağımsız olarak var olabilir.

O, tanım bakımından da öncedir. Çünkü her varlığın tanımında, onun cevherinin tanımı zorunlu olarak içerilmektedir.

Cevher bilgi bakımından da öncedir. Biz herhangi bir şeyin niteliğini, niceliğini veya yerini değil de, onun ne olduğunu, örneğin insanın ne olduğunu bildiğimizde, onu tam olarak bildiğimizi düşünürüz.

İfade edilen bu düşüncelerden sonra “cevher nedir?” sorusu ile “varlık nedir?” sorusunun Aristoteles’e göre eş anlamlı olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür.¹⁵

Kindî’de Cevher Kavramı

Genel anlamda ifade etmek gerekirse, İslâm düşünürlerine göre cevher, Yunan düşüncesine uygun olarak, kendi başına var olan (bizâtihi kâim), var olmak için başka bir şeye muhtaç olmayan şeydir. Temel özelliği bu olunca, cevher, daima bir şey ile kâim olan arazın zıddıdır. Nitekim cisim, mantıken renkten önce gelir ve ona nispetle cevher olarak görülür. Renk ise cisme nispetle araz sayılır. Cevher fikri, metafizikte, mantıkta olduğundan daha önemli görünmektedir. Metafizikte üzerinde durulan, yalnızca varlıkları oluşturan unsurların ne derecede birbirine dayandıkları ya da hangilerinin diğerlerine tâbî oldukları değil, aynı zamanda hepsinin temelinde, sağlam ve devamlı olarak neyin bulunduğunu araştırmaktır. İşte eşyanın bu türden sürekli temeli olan şey, cevherdir.¹⁶

Kindî cevher kavramını birçok risâlesinde kullanır. *Hudûd*’ta yaptığı tanıma göre cevher; kendi başına varlığını sürdürebilen (el-kâim binefsihî), birtakım arazları taşıdığı halde özü değişmeyen, niteleyen değil, nitelenen şeydir.¹⁷

¹⁴ Aynı eser, 1028a 10-33.

¹⁵ Bkz. Aynı eser, 1028a 30-35; Kaya, Mahmut, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin Yayınları, İstanbul 1983, s.208-211.

¹⁶ De Vaux, B. Carra, “Cevher” Mad., *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, c.III, s. 124.

¹⁷ Kindî, *fi Hudûdi’l-Eşyâ ve Rusûmihâ* (Resâilül-Kindî el-Felsefiyye içinde), Neşr; Muhammed Abdülhâdi Ebû Ride, Mısır 1950, s.166.

Bunun devamında verdiği başka bir tanıma göre cevher; oluş ve bozuluşu, ayrıca oluş ve bozuluş gibi her nesnenin cevherinin özünde artışı (ve değişimi) gerektiren şeyleri kabul etmeyendir. Kindî'ye göre bu artışın bilinmesiyle, cüz'î cevherin özüne dâhil olmayan, cüz'î cevherlerin her birine ârız olan şeyler de bilinir.¹⁸

Filozofun yaptığı bu cevher tanımından anlaşılan; onun kendi başına var olduğu ve varlığını sürdürebildiği, oluş ve bozuluşa tâbî olmadığı, yani varlığa gelmediği ve yok olup gitmeyeceği, oluş ve bozuluşa tâbî arazları da kabul etmediğidir. Çünkü o, böyle arazları kabul etmesi durumunda, kendi başına varlığını sürdüren bir cevher olmaktan çıkar. Varlığını sürdürmesi arazları kabul etmesine bağlı olur.

Fî Ennehû Cevâhiru Lâ Ecsâm adlı risâlesinde Kindî cisimsiz cevherler üzerinde durur. Onun bu risâlede yaptığı cevher tanımı, *Hudûd*'ta yaptığı tanımları hem destekler, hem de onları açıklayıcı mahiyettedir: Cevher; kendi başına varlığını sürdürebilen (el-kâim bizâti), varlığını sürdürebilmek için başkasına muhtaç olmayan, değişiklikleri taşıdığı halde özü bakımından değişmeyen, bütün kategorilerle nitelenendir.¹⁹

Bu tanımlara bakarak cevherin temel niteliklerini şöyle ifade etmek mümkündür:

a) Cevher kendi başına var olan ve varlığını kendi başına sürdürebilen, varlığını sürdürmek için cisme ihtiyaç duymayan şeydir.²⁰

Cisme ihtiyaç duymamanın Kindî'ye göre iki anlamı vardır: Birincisi cevher var olmada ve varlığını sürdürmede cisme muhtaç değildir, fakat cisimle bir şekilde ilişkisi olabilir ve cisimle beraber bulunabilir. Örneğin nefis böyle bir cevherdir; maddesi olan şeylerde bulunur, fakat onlarla bir ve aynı şey olmaz.²¹

İkincisi ise; cevher cisme ihtiyaç duymaz ve onunla kesinlikle herhangi bir ilişkisi de olmaz. Yani cevher maddesiz olarak varlığını sürdürür. Cevherin bu niteliği, Aristo'nun "cevherin herhangi bir konuda bulunmadığını" söylerken kastettiği ile aynı şeydir.

¹⁸ Aynı yer.

¹⁹ Kindî, *Cevâhiru Lâ Ecsâm* (*Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye* içinde), Neşr; M. A. Ebû Rîde, Mısır 1950, s.266.

²⁰ Kindî, *fî Kemmiyyeti Kütübi Aristotâlis* (*Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye* içinde), Neşr; M. A. Ebû Rîde, Mısır 1950, s.365.

²¹ Kindî, *Kemmiyye*, s.384.

Bu durumda cevherin “kendi başına var olma (el-kâim bizâti) ile “varlığını sürdürmede başkasına ihtiyaç duymama” özelliği, eş anlamlı ve birbirini tamamlayan iki nitelik olarak kabul edilebilir.²²

b) Cevher, özü değişmeyendir. Arazları değişebilir, ama o kendisi (ayn, zât, tabiat) değişmez. Kindî *Hudûd* ve *fi Ennehû Cevâhiru Lâ Ecsâm*'da cevherin "değişiklikleri taşıdığı halde özünün değişmediğini" kesin bir dille söylemesine²³ rağmen, *fi Vahdâniyyeti'llâhi ve Tenâhi Cirmi'l-Âlem*'de "onun (cismin) cevherinin değişmesi ise oluş ve bozuluş hareketidir" derken cevherin değişebileceğini ifade etmektedir.²⁴ Kindî'nin farklı risâlelerinde geçen bu iki ifade arasında bir çelişki olduğu açıktır. Ancak öyle anlaşılmaktadır ki, filozofun "değişebilir" dediği cevherler, "cisimsel" ya da başka bir ifadeyle "birinci" cevherlerdir.

Kindî Aristocu bir yaklaşımla birinci cevherlerin duyulur, ikinci cevherlerin ise akledilir cevherler olduğunu, nefis cevherinin birinci ve ikinci bütün cevherleri idrak ettiğini, ikincileri ise birinci cevherler aracılığıyla algıladığını söyler.²⁵ Bu durumda ilk cevherler cismanî, ikinci cevherler cismanî olmayan cevherlerdir.²⁶ Değişime uğrayan, oluş ve bozuluş kabul eden cevherler, birinci cevherlerdir. İkinci cevherler ise herhangi bir değişime uğramaz, oluş ve bozuluş kabul etmez.

Kindî, nicelik ve niteliğe ait bilgileri “ilk bilinen ve tüm bilgileri kuşatan cevher” olarak niteler. İlk cevher yani duyulur olan da yine ilk yüklemelerinin bilgisiyle kuşatılır. Çünkü duyu organı cevherle doğrudan değil, nicelik ve nitelik aracılığıyla ilişki kurar. Bu nedenle, nicelik ve niteliğin bilgisinden yoksun olan, cevherin bilgisinden de yoksundur. Felsefede değişmeyen gerçek ve tam bilgi, cevherin bilgisidir. İkinci cevherler yani kavramlar ise ancak ilk cevherlerin bilgisiyle elde edilir. İkinci cevherler kavram olarak sabit oldukları, değişimden uzak buldukları için, onların bilgisi süreklidir.²⁷ Biz ilk cevherleri, yani fizikî varlıkları, nicelik ve nitelikleri sayesinde biliriz. İkinci cevherlere, yani nesnelere zihnimizdeki soyut ve tümel kavramlarına ise birinci cevherler aracılığıyla ulaşırız. O halde nicelik ve nitelik bilgisinden yoksun olan kimse, ilk ve ikinci cevherleri, yani fizik ve metafizik varlıklar alanını tanıma imkânından da yoksun

²² Seyf, A., *a.g.e.*, c.I, s.358.

²³ Kindî, *fi Hudûd*, s.166; *Cevâhir*, s.266.

²⁴ Kindî, *fi Vahdâniyyeti'llâhi ve Tenâhi Cirmi'l-Âlem (Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye içinde)*, Neşr; M. A. Ebû Ride, Mısır 1950, s.204.

²⁵ Kindî, *a.g.e.*, s.372, 273, 379.

²⁶ Kindî, *Cevâhiru Lâ Ecsâm*, s.265.

²⁷ Kindî, *Kemmiyye*, s.372; Türkçe çevirisi; *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine* (Mahmut Kaya, *Kindî Felsefi Risâleler içinde*), s.267-268.

sayılır. Bu yaklaşımıyla Kindî, Aristo'dan ziyade Platon'a yakın durmaktadır.²⁸

Kindî, birinci ve ikinci tüm cevherleri algılayan, ama ikinci cevherleri birinci cevherler aracılığıyla algılayan nefsin kendi cevherini ise Platoncu bir yaklaşımla, Yüce Yaratıcı'nın cevheri gibi değerlendirir. Çünkü ona Yüce Yaratıcı'nın nurundan bir nur konmuştur.²⁹ Dolayısıyla nefsin cevheri, "Yüce Yaratıcı'nın nuru" olmaktadır.³⁰

Kindî *el-Kavl fi'n-Nefs*'te "Yüce Yaratıcı'nın cevheri"nden bahsetmesine rağmen, bu ifadeyi onun diğer risâlelerinde bulamıyoruz. Aksine o, *Fi'l-Felsefeti'l-Ûlâ'da* Gerçek Bir (el-Vâhidü'l-Hakk) olan Yaratıcı'nın cevheri ve arazı olmadığını söyler.³¹

c) Mantıksal anlamda cevher, tıpkı Aristo'da olduğu gibi "değişik kategorilerin taşıyıcısı" olarak tanımlanır. "Taşıyana cevher, yüklenene araz denir. Araz cevhere yüklenir."³² Ancak arazlar, cevherin aslı tabiatını değişime uğratmaksızın ona yüklenir.

Aristoteles gibi Kindî de taşıyıcı cevhere yüklenip araz sayılan dokuz kategori zikreder. Bunlar; nicelik, nitelik, görelilik, yer, zaman, durum, sahip olma, etki ve edilgi kategorileridir.³³

Kindî'nin risâlelerinde cevher kavramının kullanımına ilişkin dikkati çeken birkaç noktaya daha değinmek yerinde olacaktır:

1. Kindî'nin zât, vücûd (varlık), kıvâm (varoluş ve varlığın devamı), kevn (oluş) ve sebât (değişmezlik, varlığını değişmeden sürdürme) kelimelerinin, "cevher" kavramıyla yakın bir ilişki içinde kullandığı anlaşılmaktadır. Örneğin *Fi'l-Felsefeti'l-Ûlâ'da* özsel (zâtî) cevherden bahsederken bu kelimelerin neredeyse hepsini kullanır:

Ağni bi'z-zâtiyyi mâ hüve mukavvimu zâtî's-şey ve hüvellezî bi vücûdihî kıvâmu kevnî's-şey ve sebâtühü ve bi ademihî intikâdu's-şey ve fesâdühü. Ke'l-hayâti'lletî bihâ kıvâmu'l-hayy ve sebâtühü. Ve bi ademihâ fesâdü'l-hayy ve intikâduhü. Fe'l-hayâtü zâtiyyetün fi'l-hayy. Ve'z-zâtiyyü hüve'l-müsemmâ cevheriyyen. Lienne bihî kıvâmu cevheri's-şey.³⁴

²⁸ Bkz. Kaya, Mahmut, *Kindî Felsefi Risâleler*, Klasik Yayınları, İstanbul 2002, s.19-20.

²⁹ Kindî, *el-Kavl fi'n-Nefs* (*Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye* içinde), Neşr; M. A. Ebû Rîde, Mısır 1950, s.273, 275.

³⁰ Kindî, *a.g.e.*, s.275.

³¹ Kindî, *Fi'l-Felsefeti'l-Ûlâ* (*Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye* içinde), Neşr; M. A. Ebû Rîde, Mısır 1950, s.161; Seyf, A., *a.g.e.*, c.I, s.355 vd.

³² Kindî, *Kemmiyye*, s.365.

³³ Kindî, *a.g.e.*, s.366.

³⁴ Kindî, *Fi'l-Felsefeti'l-Ûlâ*, s.125.

Burada arazî (ilineksel olan)nin karşıtı olan zâtî, “cevher” anlamında kullanılmıştır: “Bir şeyin zâtî (özel) yönü, o şeyin cevherine ilişkin yönünü dile getirdiği için, aynı zamanda “cevheri” olarak da adlandırılır. Çünkü bir şeyin cevheri, ancak özel nitelikleri ile vardır ve varlığını da bu özel nitelikleriyle sürdürür.” Dolayısıyla zâtî dediğimiz şey, bir şeyi o şey yapan özel nitelikleri, yani cevheridir. *Cevâhiru Lâ Ecsâm*'da da bu anlamı teyit eden şu ifade yer alır: “Bir şeydeki zâtî (özel) nitelik ile; o şeyden ayrıldığı takdirde o şeyin “o şey” olmaktan çıkacağı (fesada uğrayacağı) şeyi, arazî (ilineksel) nitelik ile ise; o şeyden ayrıldığı takdirde o şeyin “o şey” olmaktan çıkmayacağı (fesada uğramayacağı) şeyi kastediyorum.”³⁵

2. Cevher ayrıca sûret, mahiyet ve hüviyet kavramları ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Kindî sûreti tanımlarken; “ister duyusal, ister akli olsun, bir şeyin, kendisiyle ‘o şey’ olduğu şey”, ya da “bir şeyi ‘o şey’ yapan şey” olarak tanımlar.³⁶ Bir şeyi “o şey” yapan şey, onun mahiyeti ve hüviyeti ile aynıdır. Hatırlanacağı üzere bu ifade cevherin tanımında da geçmektedir. O halde Kindî sûreti cevher ile eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Nitekim o, madde ile beraber sûret de bir “cevher” olarak tanımlamaktadır.

3. Antuvan Seyf'in de haklı olarak dikkat çektiği gibi³⁷, Kindî *Kitâbü'l-Cevâhiri'l-Hamse*'de “bütünüyle maddî varlıklarda bulunan cevherlerin beş tane olduğu”nu söyler. Bunlar madde (el-heyûlâ), sûret (form), mekân, hareket ve zamandır.³⁸ Oysa Kindî burada böyle söylemesine rağmen, hem ona göre, hem de diğer filozoflara göre cevherler sadece beş tane değildir. Birçok cevher vardır.³⁹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kindî'ye göre de, diğer Meşşâi filozoflara göre de madde ve sûret birer cevherdir. Fakat zaman, mekân ve hareket için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu üç kavram, hem Kindî'ye, hem de diğer filozoflara göre cevher değil, cevhere yüklenen arazlardır.⁴⁰ Çünkü Kindî'ye göre zaman, kendi başına var olan ve varlığını kendi başına sürdürebilen bir şey değil, varlığı hareketle beraber olan ve harekete bitişik (lâhık) olan bir şeydir: “Eğer hareket varsa, zaman da vardır. Hareket yoksa, zaman da yoktur.”⁴¹ Hareket ise cisimle ilgili, cismin olduğu yerde söz konusu edilebilecek bir kavramdır. “Nerede cisim varsa, hareket de orada vardır.”⁴²

³⁵ Kindî, *Cevâhiru Lâ Ecsâm*, s.266.

³⁶ Bkz. Kindî, *Cevâhiru Lâ Ecsâm*, s.267; *fi Hudûd*, s.166, 169.

³⁷ Bkz. Seyf, A., *a.g.e.*, c.I, s.380-381.

³⁸ Bkz. Kindî, *Kitâbü'l-Cevâhiri'l-Hamse (Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye içinde)*, Neşr; M. A. Ebû Rîde, Mısır 1953, c.II, s.14.

³⁹ Bkz. Kindî, *Cevâhiru Lâ Ecsâm*, s.269.

⁴⁰ Kindî, *Kemmiyye*, s.366.

⁴¹ Kindî, *Fi'l-Felsefeti'l-Ûlâ*, s.117.

⁴² Aynı eser, s.118.

Sonuç

Kindî cevher kavramını farklı eserlerinde kullanmış ve bu kavrama ilişkin farklı tanımlar yapmıştır. Ona göre cevher kendi başına var olan ve varlığını kendi başına sürdürebilen, varlığını sürdürmek için cisme ya da başka bir şeye ihtiyaç duymayan şeydir. Cevher, özü değişmeyendir. Arazları değişebilir, ama cevherin kendisi aynı kalmaktadır. Risâleleri incelendiğinde Kindî'nin zât, vücûd, kıvâm, kevn ve sebât kavramlarını, "cevher" kavramıyla yakın bir ilişki içinde kullandığı görülür. O, ayrıca sûret, mahiyet ve hüviyet kavramlarını da cevher ile eş anlamlı olarak kullanmıştır.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1988.
- Aristoteles, *Metafizik* (Çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1985.
-, *Organon I Kategoriyalar* (Çev. Hamdi R. Atademir), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
-, *Organon IV İkinci Analitikler* (Çev. Hamdi R. Atademir), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
- Atay, Hüseyin, *İbn Sînâ'da Varlık Nazariyesi*, Ankara 1983.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1996.
- De Vaux, B. Carra, "Cevher" Mad., *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, c.III.
- Kaya, Mahmut, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin Yayınları, İstanbul 1983.
- Kaya, Mahmut, *Kindî Felsefî Risâleler*, Klasik Yayınları, İstanbul 2002.
- Kennedy-Day, Kiki, *Books of Definition in Islamic Philosophy*, Routledge, London 2003.
- El-Kindî, Ebû Yusuf Yabub b. İshak, *Fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmihâ (Resâilül-Kindî el-Felsefiyye içinde)*, Neşr; Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde, Mısır 1950.
-, *Cevâhiru Lâ Ecsâm (Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye içinde)*, Neşr; M. A. Ebû Rîde, Mısır 1950.
-, *Fî Kemmiyyeti Kütübi Aristotâlis (Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye içinde)*, Neşr; M. A. Ebû Rîde, Mısır 1950.
-, *Fî Vahdâniyyeti'llâh ve Tenâhî Cirmi'l-Âlem (Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye içinde)*, Neşr; M. A. Ebû Rîde, Mısır 1950.

-, *El-Kavl fi'n-Nefs (Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye içinde)*, Neşr; M. A. Ebû Ride, Mısır 1950.
-, *Fi'l-Felsefeti'l-Ûlâ (Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye içinde)*, Neşr; M. A. Ebû Ride, Mısır 1950.
-, *Kitâbü'l-Cevâhiri'l-Hamse (Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye içinde)*, Neşr; M. A. Ebû Ride, c.II, Mısır 1953.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.
- Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yayınları, İstanbul 2004.
- Platon, *Theaitetos*, (Çev. Macit Gökberk), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
-, *Philebos* (Çev. Sabri Esat Siyavuşgil), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
-, *Phaidon* (Çev. Suut K. Yetkin, Hamdi R. Atademir), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
-, *Phaidros* (Çev. Hamdi Akverdi), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990.
- Seyf, Antuvan, *Mustalahâtü'l-Feylesof el-Kindî, Menşûrâtü'l-Câmiati'l-Benâniyye*, Beyrut 2003.